

दकारान्तः स्रीलिङ्गः “एतद्” (यह) शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	एषा	एते	एताः
द्वितीया	एताम्, एनाम्	एते, एने	एताः, एनाः
तृतीया	एतया, एनया	एताभ्याम्	एताभिः
चतुर्थी	एतस्यै	एताभ्याम्	एताभ्यः
पञ्चमी	एतस्याः	एताभ्याम्	एताभ्यः
षष्ठी	एतस्याः	एतयोः, एनयोः	एतासाम्
सप्तमी	एतस्याम्	एतयोः, एनयोः	एतासु

दकारान्तः नपुंसकलिङ्गः “एतद्” (यह) शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	एतत्	एते	एतानि
द्वितीया	एतत्, एनत्	एते	एतानि, एनानि

तृतीयातः सप्तमीपर्यन्तं पुंलिङ्गवद् रूपाणि भवन्ति।

दकारान्तः पुंलिङ्गः “यद्” (जो) शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	यः	यौ	ये
द्वितीया	यम्	यौ	यान्
तृतीया	येन	याभ्याम्	यैः
चतुर्थी	यस्मै	याभ्याम्	येभ्यः
पञ्चमी	यस्मात्	याभ्याम्	येभ्यः
षष्ठी	यस्य	ययोः	येषाम्
सप्तमी	यस्मिन्	ययोः	येषु

दकारान्तः स्रीलिङ्गः “यद्” (जो) शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	या	ये	याः
द्वितीया	याम्	ये	याः
तृतीया	यया	याभ्याम्	याभिः
चतुर्थी	यस्यै	याभ्याम्	याभ्यः
पञ्चमी	यस्याः	याभ्याम्	याभ्यः
षष्ठी	यस्याः	ययोः	यासाम्
सप्तमी	यस्याम्	ययोः	यासु

दकारान्तः नपुंसकलिङ्गः “यत्” (जो) शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	यत्	ये	यानि
द्वितीया	यत्	ये	यानि

तृतीयातः सप्तमीपर्यन्तं पुल्लिङ्गवद् रूपाणि भवन्ति।

पुल्लिङ्गः “सर्व” (सब) शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	सर्वः	सर्वौ	सर्वे
द्वितीया	सर्वम्	सर्वौ	सर्वान्
तृतीया	सर्वेण	सर्वाभ्याम्	सर्वैः
चतुर्थी	सर्वस्मै	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्यः
पञ्चमी	सर्वस्मात्	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्यः
षष्ठी	सर्वस्य	सर्वयोः	सर्वेषाम्
सप्तमी	सर्वस्मिन्	सर्वयोः	सर्वेषु

स्त्रीलिङ्गः “सर्व” (सब) शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	सर्वा	सर्वे	सर्वाः
द्वितीया	सर्वाम्	सर्वे	सर्वाः
तृतीया	सर्वया	सर्वाभ्याम्	सर्वाभिः
चतुर्थी	सर्वस्यै	सर्वाभ्याम्	सर्वाभ्यः
पञ्चमी	सर्वस्याः	सर्वाभ्याम्	सर्वाभ्यः
षष्ठी	सर्वस्याः	सर्वयोः	सर्वासाम्
सप्तमी	सर्वस्याम्	सर्वयोः	सर्वासु

नपुंसकलिङ्गः “सर्व” (सब) शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	सर्वम्	सर्वे	सर्वाणि
द्वितीया	सर्वम्	सर्वे	सर्वाणि

तृतीयातः सप्तमीपर्यन्तं पुंलिङ्गवद् रूपाणि भवन्ति। यद्-तद् आदि सर्वनामशब्देषु सम्बोधनं न भवति।

(ख) धातुरूपाणि

परस्मैपदम्

“पठ्” (पढ़ना) धातुः लोट्टलकारः (आज्ञार्थे)

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पठतु	पठताम्	पठन्तु
मध्यमपुरुषः	पठ	पठतम्	पठत
उत्तमपुरुषः	पठानि	पठाव	पठाम

“पठ्” (पढ़ना) धातुः विधिलिङ्गलकारः (चाहिए अर्थ में)

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पठेत्	पठेताम्	पठेयुः
मध्यमपुरुषः	पठे:	पठेतम्	पठेत
उत्तमपुरुषः	पठेयम्	पठेव	पठेम

“गम्” (जाना) धातुः लोट्लकारः (आज्ञार्थे)

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	गच्छतु	गच्छताम्	गच्छन्तु
मध्यमपुरुषः	गच्छ	गच्छतम्	गच्छत
उत्तमपुरुषः	गच्छानि	गच्छाव	गच्छाम

“गम्” (जाना) धातुः विधिलिङ्गलकारः (चाहिए अर्थ में)

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	गच्छेत्	गच्छेताम्	गच्छेयुः
मध्यमपुरुषः	गच्छे:	गच्छेतम्	गच्छेत
उत्तमपुरुषः	गच्छेयम्	गच्छेव	गच्छेम

आत्मनेपदम्

“लभ्” (पाना) धातुः लट्लकारः (वर्तमानकाले)

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	लभते	लभेते	लभन्ते
मध्यमपुरुषः	लभसे	लभेथे	लभध्वे
उत्तमपुरुषः	लभे	लभावहे	लभामहे

“सेव्” (सेवा करना) धातुः लट्लकारः (वर्तमानकाले)

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	सेवते	सेवेते	सेवन्ते
मध्यमपुरुषः	सेवसे	सेवेथे	सेवध्वे
उत्तमपुरुषः	सेवे	सेवावहे	सेवामहे

“वन्द्” (वन्दना करना) धातुः लट्लकारः (वर्तमानकाले)

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	वन्दते	वन्देते	वन्दन्ते
मध्यमपुरुषः	वन्दसे	वन्देथे	वन्दध्वे
उत्तमपुरुषः	वन्दे	वन्दावहे	वन्दामहे

एवमेव भाष्, यत्, रम्, सह, शिक्ष, रुच् (रोच्), वृत् (वर्त्), वृथ् (वर्ध्), शुभ् (शोभ्) इत्यादीनां धातूनां रूपाणि भवन्ति।

ग) संस्कृतसङ्ख्या (11 तः 20 पर्यन्तम्)

एकादश	-	11	(बहुवचनम्)
द्वादश	-	12	(बहुवचनम्)
त्र्योदश	-	13	(बहुवचनम्)
चतुर्दश	-	14	(बहुवचनम्)
पञ्चदश	-	15	(बहुवचनम्)
षोडश	-	16	(बहुवचनम्)
सप्तदश	-	17	(बहुवचनम्)
अष्टादश	-	18	(बहुवचनम्)
नवदश, एकोनविंशतिः	-	19	(बहुवचनम्)
विंशतिः	-	20	(बहुवचनम्)
	10	11	20
प्र.	दश	एकादश	विंशतिः
द्वि	दश	एकादश	विंशतिं
तृ	दशभिः	एकादशभिः	विंशत्या
च	दशेभ्यः	एकादशेभ्यः	विंशत्यै/विंशतये
पं.	दशेभ्यः	एकादशेभ्यः	विंशत्याः/विंशते:
ष.	दशानाम्	एकादशानाम्	विंशत्याः/विंशते:
स.	दशसु	एकादशसु	विंशत्यां/विंशतौ

(घ) कारकपरिचयः

क्रियान्वयित्वं कारकत्वम् अर्थात् यस्य सम्बन्धः साक्षात् क्रियया भवति तत् कारकम् इति कथ्यते। कारकाणि षड् भवन्ति, सम्बन्धः कारकं नास्ति। किन्तु विभक्तयः सप्त भवन्ति।

विभक्तयः	कारकाणि	चिह्नानि
प्रथमा	कर्ता	ने
द्वितीया	कर्म	को
तृतीया	करणम्	से, द्वारा
चतुर्थी	सम्प्रदानम्	के लिए
पञ्चमी	अपादानम्	से (अलग होने के अर्थ में)
षष्ठी		का, के, की; रा, रे, री (सम्बन्धः)
सप्तमी	अधिकरणम्	में, पर
सम्बोधने प्रथमा		भोः, रे, हे (सम्बोधनम्)

कर्तृकारकम् (प्रथमा विभक्तिः)

यथा— रामः पठति।
 श्यामः गच्छति।

कर्मकारकम् (द्वितीया विभक्तिः)

यथा— रामः विद्यालयं गच्छति।
 मोहनः पुस्तकं पठति।

करणकारकम् (तृतीया विभक्तिः)

यथा— रामः बाणेन रावणं हन्ति।
 सीता रामेण सह वनं गच्छति।

सम्प्रदानकारकम् (चतुर्थी विभक्तिः)

यथा— राजा ब्राह्मणाय धनं ददाति।
 गुरवे नमः।

अपादानकारकम् (पञ्चमी विभक्तिः)

यथा— वृक्षात् पत्रं पतति।
 हिमालयात् गङ्गा प्रभवति।

सम्बन्धः (षष्ठी विभक्तिः)

यथा— रामः दशरथस्य पुत्रः अस्ति।
 सीतायाः पतिः रामः अस्ति।

अधिकरणकारकम् (सप्तमी विभक्तिः)

यथा— खगः वृक्षे निवसति।
 मीनः नद्याम् अस्ति।

सम्बोधनम्-

यथा— भो राम! भवान् कुत्र गच्छति?
 हे मोहन! अत्र आगच्छ।
 कर्ता कर्म च करणं च सम्प्रदानं तथैव च।
 अपादानाधिकरणे इत्याहुः कारकाणि षट्॥

(ङ) स्वरसन्धिः

स्वरसन्धे: भेदाः तेषां प्रयोगः अभ्यासः च—

दीर्घसन्धिः —

अ/आ + अ/आ	= आ	→	हि॒म् + आलयः	= हिमालयः
इ/ई + इ/ई	= ई	→	रवि॑ + इन्द्रः	= रवीन्द्रः
उ/ऊ + उ/ऊ	= ऊ	→	भानु॑ + उदयः	= भानूदयः
ऋ/ऋ + ऋ/ऋ	= ऋ॒	→	पितृ॑ + ऋणम्	= पितृणम्

गुणसन्धिः —

अ/आ + इ/ई	= ए॑	→	सुर॑ + इन्द्रः	= सुरेन्द्रः
अ/आ + उ/ऊ	= ओ॑	→	महा॑ + उत्सवः	= महोत्सवः
अ/आ + ऋ/ऋ॒	= अर॒	→	देव॑ + ऋषिः	= देवर्षिः
अ/आ + ल॒	= अल॒	→	तव॑ + लृकारः	= तवल्कारः

वृद्धिसन्धिः —

अ/आ + ए/ऐ	= ऐ॑	→	सदा॑ + एव	= सदैव
अ/आ + ए/ऐ	= ऐ॑	→	अत्र॑ + एव	= अत्रैव
अ/आ + ओ/औ॑	= औ॑	→	महा॑ + ओषधिः	= महौषधिः
अ/आ + ओ/औ॑	= औ॑	→	महा॑ + ओजस्वी	= महौजस्वी

यण्सन्धिः —

यदि असमानस्वरः अप्रे आगच्छति, तदा—

इ	= य॒	प्रति॑ + एकः	= प्रत्येकः
		यदि॑ + अपि॑	= यद्यपि॑
उ	= व॒	सु॑ + आगतम्	= स्वागतम्
		मधु॑ + अरि॑	= मध्वरिः
ऋ॒	= र॒	पितृ॑ + आज्ञा॑	= पित्राज्ञा॑
ल॒	= ल॒	लृ॑ + अकारः	= लकारः
		इ॑ + असमानस्वरः	= य॒
		उ॑ + असमानस्वरः	= व॒
		ऋ॒ + असमानस्वरः	= र॒
		ल॒ + असमानस्वरः	= ल॒

अयादिसन्धि: —

यदि असमानस्वरः अग्रे आगच्छति, तदा—

ए	+	असमानस्वरः	=	अय्	→	ने	+	अनम्	=	नयनम्
ऐ	+	असमानस्वरः	=	आय्	→	गै	+	अकः	=	गायकः
ओ	+	असमानस्वरः	=	अव्	→	पो	+	अनः	=	पवनः
औ	+	असमानस्वरः	=	आव्	→	पौ	+	अकः	=	पावकः

पूर्वरूपसन्धि: —

ए	+	अ	=	अ (अवग्रह चिह्न)	→	वने	+	अपि	=	वनेऽपि
ओ	+	अ	=	अ (अवग्रह चिह्न)	→	को	+	अपि	=	कोऽपि

व्यञ्जनसन्धि:

त् + ज	=	ज्	→	सत् + जनः	=	सज्जनः
त् + च	=	च्	→	सत् + चित्	=	सच्चित्
स् + च	=	श्	→	कस् + चित्	=	कश्चित्
क् + ग	=	ग्	→	दिक् + गजः	=	दिग्गजः
च् + अ	=	ज्	→	अच् + अन्तः	=	अजन्तः
त् + ई	=	ट्	→	जगत् + ईशः	=	जगदीशः
प् + अ	=	ब्	→	सुप् + अन्तः	=	सुबन्तः
ध् + थ	=	द्	→	बुध् + धि:	=	बुद्धिः
द् + क	=	त्	→	सद् + कारः	=	सत्कारः

(१) ‘म्’ इत्यस्य अनन्तरं यदि कोऽपि व्यञ्जनवर्णः भवति तदा ‘म्’ इत्यस्य अनुस्वारः (०) भवति—

सत्यम्	+	वद्	=	सत्यं वद
पुस्तकम्	+	पठति	=	पुस्तकं पठति

(२) यदि ‘म्’ इत्यस्य अनन्तरं स्वरवर्णः भवति तदा ‘म्’ इत्यस्य अनुस्वारः न भवति—

पुस्तकम्	+	आनय	=	पुस्तकम् आनय/पुस्तकमानय
सत्यम्	+	अस्ति	=	सत्यम् अस्ति/सत्यमस्ति

(च) समासपरिचयः

शब्दानाम् अर्थानुसारं योजनं समासः। यथा—

रामस्य भक्तः = रामभक्तः → रामस्य भक्तः।

कार्यस्य आलयः = कार्यालयः → कार्यस्य आलयः।

1. तत्पुरुषसमासः:

(क) राष्ट्रभक्तः → राष्ट्रस्य भक्तः।

(ख) चौरभयम् → चौराद् भयम्।

(ग) दीनदानम् → दीनाय दानम्।

(घ) राजपुरुषः → राज्ञः पुरुषः।

2. कर्मधारयसमासः —

(क) नीलकमलम् → नीलं कमलम्

(ख) कृष्णसर्पः → कृष्णः सर्पः

(ग) घनश्यामः → घन इव श्यामः

3. द्विगुसमासः:

प्रथमपदं सङ्ख्यावाचकं भवति।

(क) पञ्चवटी → पञ्चानां वटानां समाहारः।

(ख) अष्टाध्यायी → अष्टानाम् अध्यायानां समाहारः।

4. द्वन्द्वसमासः:

अत्र पदद्वयं प्रमुखं भवति।

(क) रामलक्ष्मणौ → रामः च लक्ष्मणः च / रामश्च लक्ष्मणश्च

(ख) कृष्णार्जुनौ → कृष्णः च अर्जुनः च / कृष्णश्च अर्जुनश्च

5. बहुव्रीहिसमासः:

अन्यपदस्य अर्थस्य प्रधानता भवति।

(क) पीताम्बरः → पीतम् अम्बरं यस्य सः। (विष्णुः)

(ख) चन्द्रशेखरः → चन्द्रः शेखरे यस्य सः। (शिवः)

6. अव्ययीभावसमासः:

प्रथमशब्दः अव्ययम् भवति।

(क) उपकृष्णम् → कृष्णस्य समीपम्।

(ख) प्रतिगृहम् → गृहं गृहं प्रति।

(ग) यथाशक्ति → शक्तिम् अनतिक्रम्य।

(छ) अव्ययपरिचयः

लिङ्गवचनविभक्तिद्वारा अपरिवर्तनीयशब्दः अव्ययम्।

पुरा	=	प्राचीन	अतः	=	इसलिए
तत्र	=	वहाँ	सर्वत्र	=	सब जगह
सत्वरम्	=	शीघ्र	बहिः	=	बाहर
पुनः	=	फिर	धिक्	=	धिक्कार
अथः	=	नीचे	पुरतः	=	सामने
परितः	=	चारों ओर	यदा	=	जब
उच्चैः	=	ऊँचे स्वर से	तदा	=	तब
तथा	=	वैसा, उस प्रकार	मा	=	मत

(ज) प्रत्ययपरिचयः

क्त्वा प्रत्ययः — “कर” अथवा “करके” इत्यर्थे भवति।

धातुः	+	प्रत्ययः	शब्दः	अर्थः
पठ्	+	क्त्वा (त्वा)	पठित्वा	पढ़कर
लिख्	+	क्त्वा	लिखित्वा	लिखकर
भू	+	क्त्वा	भूत्वा	होकर
क्रीड्	+	क्त्वा	क्रीडित्वा	खेलकर

ल्यप् प्रत्ययः —

“कर” अथवा “करके” इत्यर्थे ल्यप् भवति। ल्यप् प्रत्यये धातोः पूर्वम् उपसर्गः भवति।

उपसर्गः	+	धातुः	+	ल्यप्	शब्दः	अर्थः
सम्	+	पठ्	+	ल्यप् (य)	सम्पठ्य	पढ़कर
वि	+	लिख्	+	ल्यप्	विलिख्य	लिखकर
उप	+	कृ	+	ल्यप्	उपकृत्य	उपकार करके

क्त, क्तवतु प्रत्ययौ —

भूतकालार्थे क्तः, क्तवतुः च भवतः।

धातुः	क्त प्रत्ययः	क्तवतु प्रत्ययः
खाद्	खादितः	खादितवान्
हस्	हसितः	हसितवान्
पठ्	पठितः	पठितवान्
लिख्	लिखितः	लिखितवान्
कृ	कृतः	कृतवान्
क्रीड्	क्रीडितः	क्रीडितवान्

(झ) उपसर्गः:

उपसर्गः धातोः शब्दस्य वा पूर्वे प्रयुज्यते। उपसर्गेण धातोः शब्दस्य वा अर्थपरिवर्तनं भवति। द्वाविंशतिसङ्ख्यकाः उपसर्गाः भवन्ति। छात्राः षष्ठकक्षायां पठितवन्तः। सङ्ख्येण अत्र दीयते। यथा-

उपसर्गेण धात्वर्थे बलादन्यः प्रतीयते।

प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवत्॥

शब्दः	अर्थः	उपसर्गः	उपसर्गः + क्रियापदम्	अर्थः
गच्छति	जाता है	अनु	अनुगच्छति	पीछे जाता है।
करोति	करता है	अनु	अनुकरोति	अनुकरण करता है।
गच्छति	जाता है	आ	आगच्छति	आता है।
करोति	करता है	उप	उपकरोति	उपकार करता है।
धावति	दौड़ता है	अनु	अनुधावति	पीछे दौड़ता है।
भवति	होता है	उत्	उद्भवति	उत्पन्न होता है।
हरति	चुराता है	प्र	प्रहरति	प्रहर करता है।
जयते	जीतता है	परा	पराजयते	हारता है।

निबन्ध-रचना

पुस्तकम्

1. पुस्तकानि मह्यम् अतीव रोचन्ते ।
2. मम समीपे बहूनि पुस्तकानि सन्ति ।
3. पुस्तकानि अतीव मनोहराणि सन्ति ।
4. मम समीपे चित्रपुस्तकम् अपि अस्ति ।
5. रमणीयं चित्रं चित्रम् आनन्दयति ।
6. पुस्तकानि ज्ञानस्य भण्डारः भवन्ति ।
7. पुस्तकानि अस्माकं मित्राणि सन्ति ।
8. पुस्तकानां सङ्गतिः लाभप्रदा भवति ।
9. अस्माभिः पुस्तकानि रक्षणीयानि ।
10. स्वगृहे लघुः पुस्तकालयो निर्मातव्यः ।
11. पुस्तकेषु यत्र कुत्रचित् न लेखनीयम् ।

उद्यानम्

1. उद्यानम् अत्यन्तं रमणीयं भवति ।
2. उद्याने वृक्षाः रोहन्ति ।
3. वृक्षाः पर्णैः पुष्टैः फलैः च शोभन्ते ।
4. बालकाः उद्याने क्रीडन्ति ।
5. उद्याने तडागः अपि अस्ति ।
6. जनाः उद्यानं भ्रमणार्थं गच्छन्ति ।
7. खगाः वृक्षेषु निवसन्ति ।
8. तत्र ते नीडान् रचयन्ति ।
9. प्रभाते खगानां कूजनं मनोहरं भवति ।
10. वर्तमानकाले वृक्षारोपणकार्यं तीव्रगत्या प्रसरति ।

विद्यालयः

1. मम विद्यालयः ‘खाईखेड़ा’ ग्रामे स्थितः अस्ति ।
2. विद्यालयस्य भवनम् अतीवसुन्दरम् अस्ति ।
3. अहं प्रतिदिनं विद्यालयं गच्छामि ।
4. अहं विद्यालयं गत्वा गुरून् प्रणमामि ।
5. गुरवः स्नेहेन पाठं पाठयन्ति ।
6. विद्यालये एकम् उद्यानम् अपि अस्ति ।
7. विद्यालये एकः पुस्तकालयः अस्ति ।
8. विद्यालये एकं विशालं क्रीडाक्षेत्रम् अस्ति ।
9. तत्र छात्राः क्रीडन्ति ।
10. विद्यालयः मह्यम् अतीव रोचते ।

धेनुः

1. धेनुः अस्माकं माता अस्ति ।
2. धेनोः चत्वारः पादाः द्वे शृङ्गे एकं लाङ्गूलं च भवति ।
3. धेनूनां विविधाः वर्णाः भवन्ति ।
4. धेनुः तृणानि भक्षयति ।
5. धेनुः जनेभ्यः मधुरं पयः प्रयच्छति ।
6. गोमूत्रेण विविधानां दोषाणां रोगाणां च नाशः भवति ।
7. धेनोः दुग्धेन दधि, तक्रम्, नवनीतम्, घृतं च निर्मितं भवति ।
8. भारतीयसंस्कृतौ धेनूनां महत्त्वम् अधिकम् अस्ति ।
9. धेनोः दुग्धं मधुरं पथ्यं हितकारि च भवति ।
10. वयं धेनुं मातृरूपेण पूजयामः ।

महापुरुषः – आजादचन्द्रशेखरः

1. महांश्चासौ पुरुषः इति महापुरुषः।
2. पुरुषः महत्कार्यं कृत्वा महापुरुषः भवति।
3. समाजहितार्थं राष्ट्रहितार्थं च यानि कार्याणि भवन्ति, तानि एव महत्कार्याणि भवन्ति।
4. चन्द्रशेखरः आजादः एवमेव राष्ट्रसेवी महापुरुषः आसीत्।
5. 1906 ख्रीस्ताब्दे आजादचन्द्रशेखरस्य जन्म अभवत्।
6. अस्य जन्मभूमिः अलीराजपुरमण्डलस्य ‘भाभरा’ नामकग्रामे अस्ति।
7. तस्य पिता सीतारामतिवारी, माता च जगरानीदेवी आसीत्।
8. चन्द्रशेखरस्य अध्ययनं वाराणस्यां संस्कृतविद्यालये अभवत्।
9. सः हिन्दुस्तान-सोसलिस्ट-रिपब्लिकन-आर्मी नामा सङ्घटनं कृतवान्।
10. आजादचन्द्रशेखरः 1931 ख्रीस्ताब्दे इलाहबादनगरे (प्रयागनगरे) वीरगतिं प्राप्नोत्।

अभ्यास-प्रश्नपत्रप्रारूपम्

संस्कृतम्

कक्षा - सप्तमी

प्रश्न: 1 (अ) समुचितपदं चित्वा लिखत-

- (क) बदरीनाथधामास्ति-
(अ) गुजरातराज्ये (ब) उड़ीसाराज्ये (स) कर्नाटकराज्ये (द) उत्तराखण्डराज्ये
- (ख) सिंहः पीडितः आसीत्-
(अ) पिपासया (ब) क्षुधया (स) ज्वरेण (द) शत्रुणा
- (ग) अपदं दूरगामी अस्ति-
(अ) पत्रम् (ब) पक्षी (स) पशुः (द) मनुष्यः
- (घ) पृथिव्याः उपग्रहः अस्ति-
(अ) बुधः (ब) शनिः (स) चन्द्रः (द) शुक्रः
- (ङ) लोकमान्यतिलकेन आरब्धः उत्सवः अस्ति-
(अ) दीपोत्सवः (ब) होलिकोत्सवः (स) गणेशोत्सवः (द) स्वत्रन्तादिवसोत्सवः
- (ब) प्रदत्तैः शब्दैः रिक्तस्थानानि पूरयत-
- (खड्गं, मूलाधारः, पूर्णिमा, तक्षशिला, शूलपाणिः)
- (क) धर्म एव भारतस्य एकतायाः.....अस्ति ।
(ख)विश्वविख्यातम् अध्ययनकेन्द्रमासीत् ।
- (ग) त्रिनेत्रधारी न च ।
(घ)गृहीत्वा युद्धं कुरु ।
- (ङ) शुक्लपक्षे तिथि भवति ।

प्रश्न: 2 अधोलिखितगद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृते लिखत-

एकस्मिन् पर्वते दुर्मुखः नाम महौजस्वी सिंहः वसति स्म । सः च सदैव बहूनां पशूनां वधं करोति स्म । एकदा सर्वे पशवः सिंहस्य समीपम् अगच्छन् अवदन् च मृगेन्द्र ! त्वं सदैव पशूनां वधं कथं करोषि? प्रसीद वयं स्वयं तव भोजनाय प्रतिदिनम् एकैकं पशुं प्रेषयिष्यामः ।

- (क) पर्वते किं नाम सिंहः प्रतिवसति स्म? (ख) सः केषां वधं करोति स्म?
(ग) के सिंहस्य समीपम् अगच्छन्? (घ) वयं प्रतिदिनं किं प्रेषयिष्यामः?

अथवा

योगेन शरीरं चित्तम् अपि स्वस्थं भवति । “शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्” इति प्रसिद्धं वचनम् । स्वस्थे शरीरे अध्ययनं सुकरं भवति । तेन चित्तस्य एकाग्रता भवति । कार्ये कौशलं जायते । योगस्य अभ्यासेन अनेके लाभाः सम्भवन्ति ।

- (क) शरीरं चित्तं च केन स्वस्थं भवति?
- (ख) धर्मस्य आद्यं साधनं किम् अस्ति?
- (ग) स्वस्थे शरीरे किं सुकरं भवति?
- (घ) कार्ये किं जायते?

प्रश्नः 3

अधोलिखितपद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृते लिखत-

माता शत्रुः पिता वैरी, येन बालो न पाठितः ।
न शोभते सभामध्ये, हंसमध्ये बको यथा ॥

- (क) यथा बालो न पाठितः सा माता कीदृशी?
- (ख) येन बालो न पाठितः सः पिता कीदृशः?
- (ग) यः न पठितवान् सः कुत्र न शोभते?
- (घ) यः न पठितवान् सः कथं न शोभते?

अथवा

वरमेको गुणी पुत्रो न च मूर्ख-शतान्यपि ।
एकश्चन्द्रस्तमो हन्ति, न च तारागणा अपि ॥

- (क) कः पुत्रः वरम् अस्ति? (ख) कति मूर्खपुत्राः न वराणि?
- (ग) कः तमो हन्ति? (घ) के तमो न छन्ति?

प्रश्नः 4

(अ) पाठ्यपुस्तकात् कण्ठस्थीकृतम् एकं सुभाषितश्लोकं लिखत यः अस्मिन् प्रश्नपत्रे नास्ति ।

(ब) श्लोकपूर्ति कुलत-

जलबिन्दुंक्रमशःघटः ।
ससर्वविद्यानांच धनस्य च ॥

(स) पाठ्यपुस्तकात् कण्ठस्थीकृताम् एकां सूक्तिं लिखत ।

प्रश्नः 5

(अ) अधोलिखितेषु (5) पञ्चप्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन संस्कृते लिखत-

- (क) प्रयत्नेन के विश्वप्रियाः?
- (ख) के उत्सवप्रियाः भवन्ति?
- (ग) सिक्खानां दशमः गुरुः कः आसीत्?

- (घ) सुप्तोऽपि नेत्रे कः न निमीलयति?
 (ङ) कस्य सहायतां प्रभुः करोति?
 (च) केन कार्याणि सिद्धयन्ति?
- (ब) अधोलिखितेषु (5) पञ्चप्रश्नानाम् उत्तराणि एकवाक्येन संस्कृते लिखत-
- (क) मठानि किमर्थं स्थापितानि?
 (ख) कौ द्वौ पक्षौ भवतः?
 (ग) भास्कराचार्यः किं प्रतिपादितवान्?
 (घ) परोपकारः किमर्थं भवति?
 (ङ) बालचरस्य प्रथमा प्रतिज्ञा का अस्ति?
 (च) सुलभा कस्य मूर्तिम् अपश्यत्?
- प्रश्न: 6 (अ) अधोलिखितेषु (2) द्वयोः शब्दयोः रूपाणि त्रिषु वचनेषु लिखत-
- (क) लेखनी - पञ्चमी विभक्तिः (ख) सर्व - तृतीया विभक्तिः (पुंलिङ्गे)
 (ग) मधु - चतुर्थी विभक्तिः
- (ब) अधोलिखितेषु (2) द्वयोः धातुरूपाणि निर्देशानुसारं त्रिषु वचनेषु लिखत-
- (क) पठ - लोट्टलकारः (आज्ञार्थकः), उत्तमपुरुषः।
 (ख) गम् (गच्छ) - विधिलिङ्गलकारः, प्रथमपुरुषः।
 (ग) वन्द - (आत्मनेपद) लट्टलकारः, मध्यमपुरुषः।
- (स) अधोलिखितेषु (3) त्रयाणां रेखाङ्कितपदानां कारकनामानि लिखत-
- (क) खगः त्रृक्षे निवसति। (ख) रामः पठति।
 (ग) हिमालयात् गड्गा प्रभवति। (घ) राजा ब्राह्मणाय धनं ददाति।
- प्रश्न: 7 (अ) अधोलिखितेषु (3) त्रयाणां धातुं प्रत्ययं च पृथक् कुरुत-
- (क) विलिख्य (ख) कृतवान् (ग) लिखित्वा (घ) क्रीडितः
- (ब) अधोलिखितेषु (3) त्रीन् उपसर्गान् पृथक् कुरुत-
- (क) उपकरोति (ख) अनुधावति (ग) पराजयते (घ) उद्भवति
- (स) अधोलिखितेषु अव्ययानि चित्वा लिखत-
- (क) धेनुः (ख) अतः (ग) नगरम् (घ) पुरतः () मा
- प्रश्न: 8 (अ) अधोलिखितेषु (3) त्रयाणां पदानां सन्धिविच्छेदं कृत्वा सन्धिनाम लिखत-
- (क) देवर्षिः (ख) अजन्तः (ग) पावकः (घ) सुबन्तः
- (ब) अधोलिखितेषु (2) द्वयोः पदयोः समासविग्रहं कृत्वा समासनाम लिखत-
- (क) चौरभयम् (ख) पञ्चवटी (ग) उपकृष्णम्

(स) अधोलिखितेषु (२) सङ्ख्याद्वयं संस्कृते लिखत-

(क) १४ (ख) १८ (ग) १६

प्रश्न: ९ अधोलिखितपदैः पत्रं पूर्यत-

(भ्रमणार्थ, स्वास्थ्यम्, प्रणामा:, परीक्षा, कुशलिनी)

खजूरीपन्थतः

३ जनवरी २००९

पूर्यमातः!

अहम् ईश्वरस्य कृपया अस्मि ।

भवत्या: कथम् अस्ति?

अहं अस्मिन् मासे गमिष्यामि । आगामिमासे मम
..... अस्ति । पितुचरणौ वन्दे ।

भवत्या: पुत्री

शैलजा

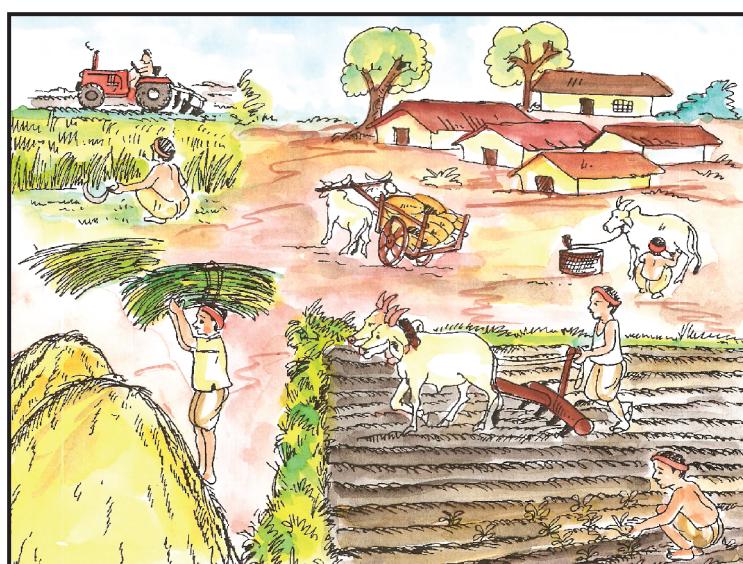
प्रश्न: १० अधोलिखितेषु एकस्मिन् विषये पञ्चवाक्युषे संस्कृते निबन्धं लिखत-

(क) मम विद्यालयः (ख) पुस्तकम् (ग) उद्यानम् (घ) धेनुः

अथवा

अधोलिखितपदसाहाय्येन चित्रं दृष्ट्वा पञ्च वाक्यानि संस्कृते लिखत-

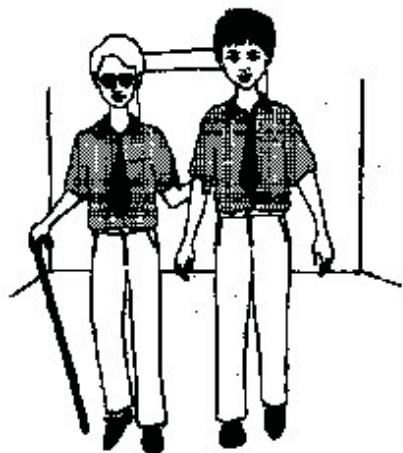
(धेनुः, कृषकः, गृहाणि, वृक्षौ, क्षेत्रम्)

आपकी कक्षा में कुछ दित्यांग बच्चे हैं उनकी मदद करें :-

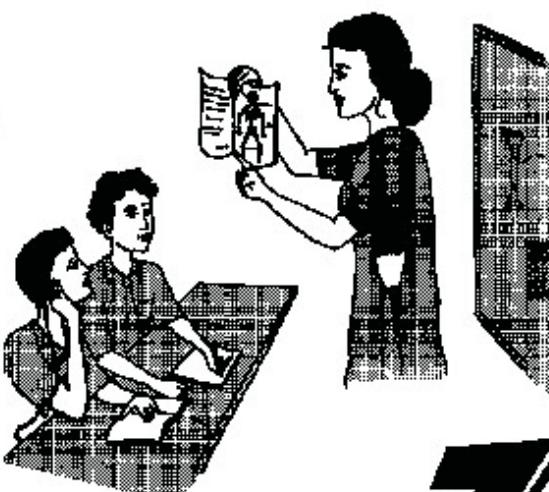
1

वृष्टिहीन बच्चे के लिए..... जाम लेकर पुकारें। 'ए' या 'तुम' कहने से वह बोखला जाते हैं। उन्हें स्कूल के गोट से लेकर सभी रास्तों से परिवित करा दें। कक्षा से शौचालय टक-प्रथाक अध्यापक के कमरे टक-और स्लेट के गैदान टक।

2

दूसरा बच्चा सुब बही सकता और शायद बोलता भी न हो। उससे जब बात करें, या पढ़ायें, तो उसकी दरफ़ सुन करके लोलें ताकि वह आपके होंठ पढ़ सके और इशारे समझ सके।

3

एक तीसरा बच्चा भी है जिसके अंग उसके बस में नहीं - लेकिन विमान उसके काढ़ में हैं। वह बहीं टहील चेयर पर बैठा है। उस पर हँसे नहीं, बल्कि हर जगह सीढ़ियों के स्थान पर चढ़ाई-उताराई के लिए रैंप बनवायें।

लाडो अभियान

“बच्चों का भविष्य दांव पर न लगाए,
उन्हें पढ़ने आगे बढ़ने का मौका दें”

“18 वर्ष से कम उम्र की बालिका व 21 वर्ष से कम उम्र के बालक का विवाह, कानूनन अपराध है। ऐसे विवाह में शामिल सभी व्यक्ति अपराधी की श्रेणी में आते हैं चाहे वह जनसामान्य हो, या विवाह में सेवा देने वाले सेवा प्रदाता, बाल विवाह में उपस्थित व सम्मिलित होने पर 2 वर्ष का कठोर कारावास या ₹ 1,00000/- (एक लाख) का जुर्माना या दोनों हो सकते हैं।

बाल विवाह की सूचना जिला कलेक्टर, आंगनवाड़ी केन्द्र, शिक्षक, पुलिस थाना, चाईल्ड लाईन 1098, हेल्प लाईन 1090, पत्रकार, पंच, सरपंच आदि को देकर बच्चों के भविष्य को सुरक्षित कर सकते हैं”

समग्र स्वच्छता अभियान संदेश

1. खाना खाने के पहले हाथ धोएँ।
2. शौच के बाद साबुन से हाथों को अवश्य धोएँ।
3. शौच के लिए शौचालय में ही जाएँ।
4. घड़े में से पानी डंडी वाले लोटे से ही निकालें, पानी में उंगलियाँ नहीं डुबाना चाहिए।